

POLSKO - šlechtická republika (1501 – 1618) – 16. století – „zlatý polský věk“

Polsko – od uzavření **Krewské unie 1385** – de facto v personální unii s velkoknížectvím Litvou, postupně, ale stále silnější separatistické tendence velkoknížectví-jednota byla často sporná. V 15. s 16. století se Litva snažila o užší spojení obou státních celků. K důležité změně došlo až na počátku 16. století.

Roku **1501** po **Janu Albrechtovi** nastoupil na trůn jeho bratr **Alexandr** (uzavřena tzv. **mielnická unie – 1501**). Polský stát se vydal na **cestu modernizace** v souvislosti s procesy, které probíhaly v západní Evropě. Změny přicházely již dříve, ale staré struktury a myšlení ještě dlouho po tomto datu přetrvávaly. Společná se západem byla modernizace státního aparátu a formování nové politické koncepce, méně závislé na teologickém univerzalizmu a charakterem více národní. Polsko se angažovalo v reformaci i protireformaci, stejně také v renesanci. K polským specifikům náleží rozvoj **robotního velkostatku** (produkoval pro místní i zahraniční trh, využíval robotní práce poddaných, zajistil vlastníkům obrovský vzrůst důchodů) a v Evropě kromě Uher dosti výjimečného systému tzv. **šlechtické demokracie**.

Města v této době stále ještě prosperovala – připomeňme si, že během 16. století bylo na území etnického Polska založeno 130 měst, z toho 80 královských. Na základě **lublinské unie** z roku **1569**, kdy byly k polské koruně připojeny dosavadní součásti Litvy – Volyňsko, Podlesí, Kyjevsko – se rozvíjí i ukrajinská města, mimo jiné i díky zájmu židovského etnika, které zde nacházelo příznivé životní podmínky. Po roce **1569** mělo Polsko asi 8 mil. obyvatel, z toho cca 3,5 milionu žilo na území velkoknížectví litevského.

Období vlád **Jana Albrechta (1492-1501)** a jeho bratra **Alexandra (1501-06)** a **Zikmunda I. Starého (1506_1548)** bylo charakteristické ostrými střety šlechty s magnáty a králem o rozsah šlechtické demokracie – šlechtického parlamentarismu. Důležitou roli zde sehrál **Jan Laski**, od r. **1503 kancléř** a v letech 1510-31 arcibiskup hnězdenský. Zastával ideu silného, ne však absolutistického státu s kodifikovaným právem, schopnou administrativou a stabilním teritoriem. Je autorem sbírky polského práva (**Laského statuta z roku 1506**) – měla se stát ideovým základem pro hnutí střední šlechty.

Zikmund I. Starý se musel vyrovnat s dluhy státní pokladny – nebyly ani peníze na námezdní vojsko, bez kterého se tehdy nešlo obejít. S pomocí měšťanstva ale král uskutečnil mincovní reformu a obnovil činnost krakovské mincovny. Na sněmu se mu v letech **1512-1527** nepodařilo prosadit berní reformu, jejíž cílem bylo donutit šlechtu k pravidelnému placení daně, tedy zisku peněz potřebných pro udržování námezdního vojska. Absolutistické tendence krále posílila jeho druhá manželka, italská princezna **Bona z rodu Sforzů** – cílevědomě se snažila posílit postavení dynastie a zmnožit její majetek. V zájmu upevnění zásady dědičnosti jagellonského trůnu si dosáhla vynucené volby syna **Zikmunda Augusta** (tehdy 9 let) roku **1529 za krále** na sněmu v Piotrkowě. Otec Zikmund I. musel tehdy čelit vzpouře šlechty potvrzením **konstituce Nihil novi** a zavázat se, že volby **vivente rege** (za králova života) byla výjimkou. Nejzávažnějším problémem polské politiky – vyjasnění vztahů s řádovými Prusami. Situace se vyhroutil v okamžiku, kdy byl do čela řádu postaven **Albrecht Hohenzollernský (1511)**, synovec Zikmunda I. Začal zbrojit a s velkým knížetem

moskevským Vasilem III., který v té době bojoval s Litvou, připravoval **antipolskou koalici**. Albrechtův záměr se nakonec nezdařil, ale i přes to, že nebyl podpořen ani Vasilem, proti němu stál i Gdaňsk a stavy královských Prus, Polsko napadl, válku však prohrál. **Zikmund** dorazil až téměř ke Královcí. Výsledkem střetu byla Albrechtova nabídka inspirovaná Martinem Lutherem, totiž provést **sekularizaci řádu** a utvořit světský luteránský stát, který by se stal knížecím lénem Polska v dědičném držení Albrechta a jeho potomků. K potvrzení tohoto aktu došlo v dubnu **1525** a brzy poté složil Albrecht již jako pruský kníže na krakovském rynku lenní slib polskému králi. Albrecht se tedy stal knížetem v Prusích, nikoli knížetem Prus. Polsku přislíbil pomoc a měl zasedat na čestném místě polského sněmu. Problematika křižáckého státu, který do té doby ohrožoval někdy i existenci Polského státu se tak vyřešila.

Na počátku vlády **Zikmunda II Augusta (1548-1572)** se prohloubily rozpory mezi králem a šlechtou. Ta už se od 20. let 16. století dovolávala svolání tzv **sejmu sprawiedliwosci**, na němž by došlo ke kodifikaci jejich práv a bylo určeno jejich vykonávání. S postupující reformací žádali zástupci šlechty na sněmech stále více zvýšení podílu církve na daních a využití části církevního majetku pro potřeby obrany státu. Král byl poněkud váhavý, měl sklon k odkládání závažných rozhodnutí (**král dojutrek**) si odkládáním této otázky vysloužil neposlušnost šlechty během příprav na vojenské střetnutí s Moldávií u **Lvova r. 1537**.

Rozhodující obrat nastal za vlády **Zikmunda II**. Ten tváří v tvář konfliktu s **Ivanem IV. o Livonsko** pochopil, že marně hledal oporu u magnátů a **spojil se se šlechtou**. Na sněm v **Pietrkowě roku 1563** přišel demonstrativně ve šlechtickém oděvu a v duchu požadavků šlechty vyhlásil program exekuce. Bylo schváleno vyvlastnění zastavených korunních statků a výnosy měly být nadále užívány pro potřeby státu. Usnesení sněmu v průběhu 60. let zakončila proces přeměny královského majetku na majetek státní. Král s ním již nemohl volně disponovat, jeho činnost kontroloval sněm.

Unifikace a centralizace státu

Proces státní unifikace královských Prus s Korunou polskou zahájilo svolání parlamentu roku **1569**, když část členů pruského senátu vstoupila do senátu Polského. Nebyla to unifikace absolutní – Prusy si zachovaly vlastní soudnictví, finance a autonomii, také biskupství ve Varmii. Privilegované postavení si udržel Gdaňsk. Integrace se dotkla také Mazovska. K polskému státnímu organismu bylo připojeno již roku **1529**, kdy mazovští poslanci a senátoři vstoupili na půdu polského sněmu.

Roku **1595** se stala hlavním sídlem Polského státu Varšava.

Další důležitá pozornost byla věnována **vztahům s Litvou**. Cílem bylo **přetvoření unie s Litvou v unii reálnou** – dlouhodobě probíhal proces sblížování. Rozhodnutí padlo **až 1. 7. 1569**, kdy se polský král a senát dohodli s litevskou šlechtou. Oficiálním představitelem tzv. **lublinské unie se měl stát společně zvolený panovník, sněm, který se měl scházet ve Varšavě a společná mince**. Společná měla být zahraniční politika, zatímco vojsko, finance a soudnictví měly zůstat samostatné. Polsko se na základě unie stalo státem federativním, sestávajícím ze

dvou rovnoprávných členů Koruny polské a Velkoknížecví litevského, přičemž Koruna získala Podlesí, Volyňsko, Východní Podolí a Kyjevsko. Litva ale bylo postupně stále víc integrována do společného státu s názvem Rzeczpospolita.

Závěr vlády Zikmunda Augusta byl naplněn rozbroji mezi jím a šlechtou, požadující reformy soudnictví a také volby panovníka a otázek vlády v době bezkráloví. Za této situace byla smrt **posledního Jagellonce** v červenci **1572** obrovskou krizí – panovník nezanechal dědice, návod dosud neexistoval, zůstaly jen jeho sestry – **Kateřina**, vdaná za **švédského krále Jana III.** a svobodná **Anna**. Polsko se tedy ocitlo v **období interregna** – první začalo **1572** a končilo **1574**, druhé **1574-75**. Roku **1573** došlo k dohodě v otázce volby. Varšava se stala místem volebního sněmu a hlasovací právo bylo přiznáno každému šlechtici, který se osobně dostavil k volebnímu aktu. Varšavská konfederace, kterou podepsali zástupci všech konfesí zaručovala mír a náboženskou toleranci.

Volba polského krále přitáhla pozornost Evropy. Ucházeli se Francie, Habsburkové, Ivan Hrozný, Jan III. Vasa a sedmihradský vévoda Štěpán Báthory.

Horečnatá diplomatická jednání a také sliby francouzské strany, na druhé straně neoblíbenost Habsburků, vynesly na polský trůn v květnu **1573 Jindřicha z Valois**. Hlas mu dalo v obci Kamien u Varšavy asi 50 tisíc voličů. Nový král se musel zavázat k dodržování svobody vyznání, práv sněmu, bez jehož souhlasu nemohl vypisovat daně, cla či svolávat vojsko. Na dodržování těchto ustanovení dohlíželi neustále pověřeni senátoři. Francouz se však snažil spíše upevnit svoji vládu, než dodržovat slíbené. Nepochodil a tak využil úmrtí svého bratra, fr. **krále Karla IX.** a v noci **18./19. června 1574** tajně opustil Polsko aby následně vládl ve Francii jako **Jindřich III.** Magnáti sice přispěchali s obnovenou kandidaturou Maxmiliána II., ale šlechta byla proti. Šlechta dala hlas **Anně Jagellonské**, sestře **Zikmunda Augusta**, která pojala za manžela **sedmihradského vévodu Štěpána Báthoryho (1579-1586)**. Ten ovládl Krakov a byl zde korunován. Občanské válce zabránila smrt Maxmiliána následujícího roku.

Báthory byl velmi schopný politik. Hleděl si však především Uher a díky jazykové bariéře nebyl příznivcem polského parlamentarismu. Orientoval se spíše na magnáty. Svým nejbližším poradcem ustanovil **Jana Zamojského**, vzdělance a v době bezkráloví tribuna šlechty, který ovšem také hromadil majetek i funkce.

Báthoryho volbu odmítl uznat vlivný Gdaňsk. Výsledkem byl kompromisní mír **1577**.

Strategický um prokázal Báthory svým vítězstvím nad armádou Ivana Hrozného **roku 1582**, čím znovu **získal Livonsko**, obsazené v době jeho střetu s Gdaňskem. Kromě toho získalo Polsko i další území. Touto cestou se dařilo vytvářet jeden z cílů Báthoryho zahraniční politiky - **unii pravoslavné a katolické církve (cílem bylo chránit Uhry před Turky)**. Roku **1596** byla se souhlasem papeže Klimenta VIII vyhlášena tzv. **brestská unie**, která utlumovala snahy ruského cara o svrchovanost nad pravoslávím, včetně Polska.

Po Báthoryho smrti **1586** nastal znovu čas bezkráloví a s ním další vyhrocování vnitřních rozporů. Svoji příležitost opět vycítili **Habsburkové** (nabídlí kandidaturu třicetiletého

arciknížete Maxmiliána). Dalším možným uchazečem byl důvěrník zemřelého panovníka, Jan Zamojski – vzdal se, ale horlivě prosazoval švédského následníka **Zikmunda Vasu**, syna **Kateřiny Jagelonské**. Většina polských stavů ho v srpnu **1587** zvolila, avšak menšina vedená některými magnáty prohlásila za krále Maxmiliána Habsburského. Polsko mělo tedy dva krále a s nimi občanskou válku na dohled. Po dílčí, nakonec neúspěšné snaze do té doby neznámého Maxmiliána dobýt Krakov došlo k rozhodnutí **24.1.1587** u města Bytčina. Maxmiliánovo vojsko bylo rozprášeno, Zamojski jej internoval v Krasném Stavu u Lublina a hodlal využít pro další jednání s Habsburky. Situace uklidnilo smírné jednání obou znesvářených stran **9.března 1589** – uzavření bedzinsko-bytomské mírové smlouvy – zde se vyznamenal také **Vilém z Rožmberka**.

Zikmund Vasa dorazil do Polska ještě v době války a byl korunován v Krakově (**1586-1632**). Nastoupila tedy dynastie **Vasovců spřízněná s Jagellonci**, což bylo **příslibem švédsko-polské unie**. Ta ale zůstala nenaplněna. Zikmundovou snahou bylo především získání švédského trůnu a podřízení si Moskvy. Jeho plány skončily fiaskem. Katolicky vychovávaný Zikmund vyvolával obavy v luteránském Švédsku, v Polsku se dostal do svízelné situace díky vyjednávání s Habsburky o své případné rezignaci na polský trůn. Když se oženil s arcikněžnou **Annou Habsburskou**, obvinil jej kancléř Zamojski z porušování práv a na inkvizičním sněmu r. **1592** donutil k veřejnému přiznání. Švédský trůn neudržel dlouho. Po otcově smrti **1594** byl o čtyři roky později rozhodnutím švédského sněmu zbaven trůnu r. **1599**.

Další sférou Zikmundova zájmu bylo Rusko. Zde se vytvořila vhodná půda pro intervenci po smrti Ivana Hrozného. Počáteční úspěchy (obléhání Smolenska, bitva u Klušiny) neměly pokračování. Ruští bojaři provokativně upřednostnili na trůn jeho syna **Vladislava**, nábožensky mnohem tolerantnějšího. Když začal Zikmund nárokovat trůn pro sebe, karta se obrátila a polská posádka byla r. **1612** donucena kapitulovat. O rok později nastupil Michail Romanov.

V období po roce 1618 došlo k Polsku k vyostření procesů zahájených v předchozí době. Hroutí se zásady šlechtické demokracie a **převahy nabývá magnátská klika**, jejíž egoismus zavede později Polsko do záhuby.

Kultura a věda zlatého období

K hospodářskému a politickému rozkvětu Polska v 16. století je třeba přičíst také rozkvět kultury, umělecké tvorby i pokrok ve vědě.

V době Zikmunda I. se královský dvůr stal nejvýznamnějším střediskem renesanční kultury a Wawel perlou renesanční architektury na sever od Alp. Výrazněji se od sebe odlišovaly kultura šlechtická, měšťanská a venkov. Rozvoji kultury napomohlo rozšíření knihtisku- **Roku 1513** byla vydána první polská kniha **Raj duszny**. Intenzivní rozvoj zaznamenalo školství. Během 16. století vznikaly při všech farách elementární školy, novým zjevem se stalo zakládání katolických i protestantských gymnázií. **Roku 1579** získala jezuitská kolej ve Vilniusu statut univerzity a kancléř **Jan Zamojský** založil r. **1593-95** v Zamošči univerzitu.

Ta ale rychle upadla a posléze fungovala spíše jako gymnázium. Významné místo v polském školství má také českými bratry provozovaná škola v Lešně, jejímž rektorem byl Jan Amos Komenský.

Nejvýznamnější osobností polského renesančního myšlení byl **Mikuláš Koperník** (1473-1543) – astronom a matematik, autor epochálního díla **De revolutionibus orbium coelestium**, vydaný roku **1543** v **Norimberku**. Rozvoj geografie a kartografie umožnil **Bernardovi Wapowskému** zpracovat velkou mapu Polska (1526). Rozvíjela se literatura, filologie, hudba.

K nejpříkladnějším dílům renesanční urbanistiky náleží **Zamość**. (dnes UNESCO)

Obr. 1 KRAKOW – WAWEL – renesanční zámek + katedrála sv. Stanislava s hroby polských králů

▲ Arras z herbami Korony i Litwy ze zbiorów na Wawelu symbolizuje jedność państwa polsko-litewskiego, zwanego od czasów unii lubelskiej Rzeczpospolitą Obojga Narodów.

Ku Rzeczpospolitej Obojga Narodów

Szlachta polska, która uzyskała dominującą pozycję w państwie, domagała się dalszych zmian a zwłaszcza ograniczenia znaczenia magnatów. Za rządów Zygmunta I Starego i jego syna Zygmunta Augusta domagano się wykonywania (czyli egzekucji – stąd ruch ten nazywany egzekucyjnym) obowiązujących praw i odebrania z rąk magnackich nieprawnie dzierżawionych przez możliwe rody dóbr królewskich. Traktowane one były przez szlachtę jako dobra skarbu państwa. Nalegano też na ściślejsze zespolenie Polski i Litwy. Wybuch wojny z Rosją o Inflanty i potrzeba uchwalenia nowych podatków zmusiły króla do współpracy ze szlachtą. W roku 1569 zbiera się sejm, mający dokonać reform. Najważniejszym osiągnięciem ruchu egzekucyjnego był sejm lubelski 1569 roku, na którym postanowiono, że Polska i Litwa będą miały wspólny sejm, wspólną politykę zagraniczną i jednego, wspólnie obieranego władcę.

Mapa Nr 56

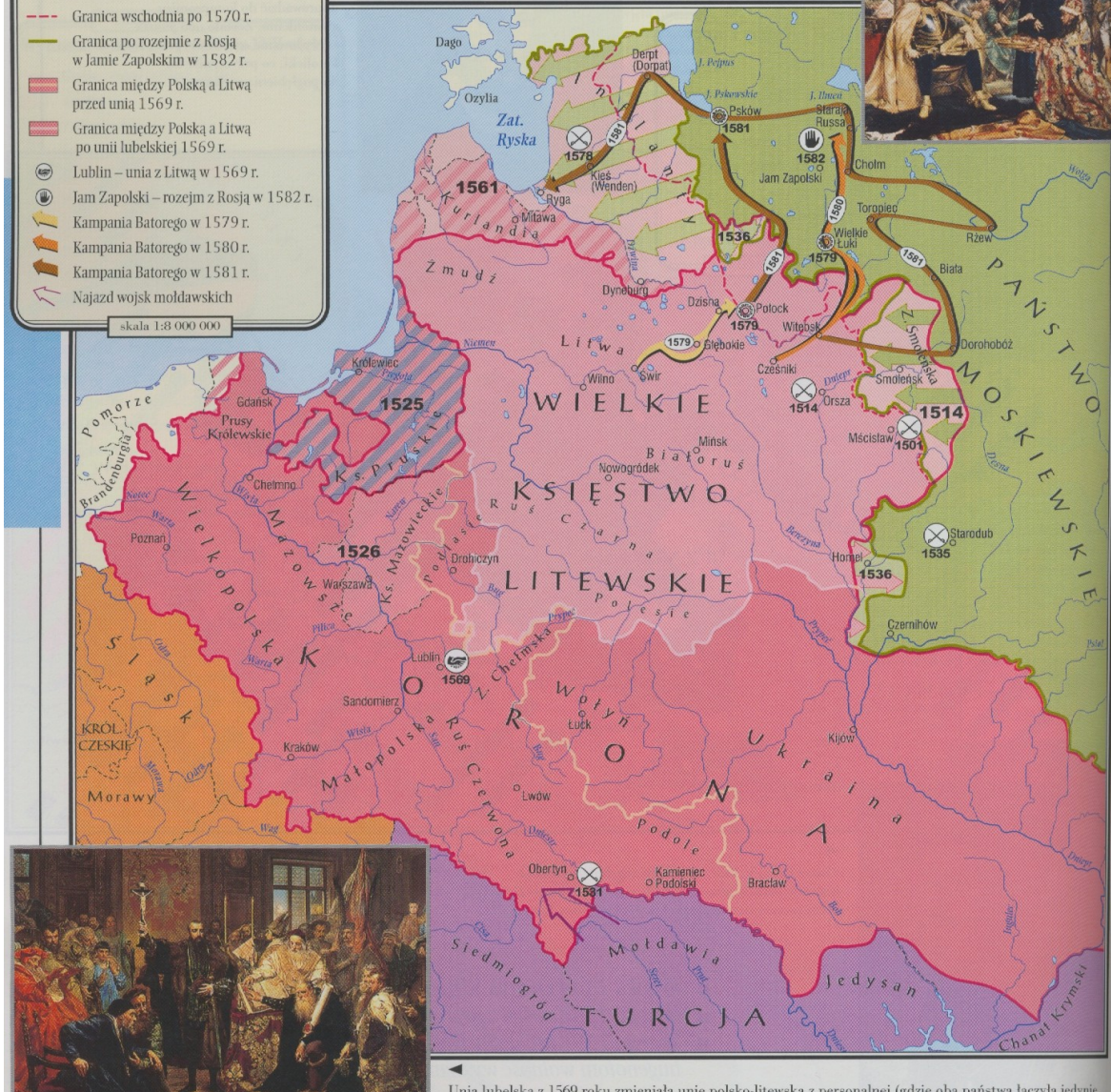
Polska i Litwa w XVI wieku

Wojna o Inflanty

- Granica Polski i Litwy na początku XVI w.
- - - Granica wschodnia z 1536 r.
- - - Granica wschodnia po 1570 r.
- Granica po rozejmie z Rosją w Jamie Zapolskiej w 1582 r.
- Granica między Polską a Litwą przed unią 1569 r.
- Granica między Polską a Litwą po unii lubelskiej 1569 r.
- ⊕ Lublin – unia z Litwą w 1569 r.
- ⊕ Jam Zapolski – rozejm z Rosją w 1582 r.
- Kampania Batorego w 1579 r.
- Kampania Batorego w 1580 r.
- Kampania Batorego w 1581 r.
- ↗ Najazd wojsk moldawskich

skala 1:8 000 000

▶ Król Stefan Batory pod Pskowem. Jego kampania w Inflantach (1579–82) przeciw wojskom cara Iwana IV Groźnego zakończyła się pełnym sukcesem. (Obraz Jana Matejki).

◀ Unia lubelska z 1569 roku zmieniła unie polsko-litewską z personalnej (gdzie oba państwa łączyła jedynie

Obr. 3 System funkcjonowania polskiego państwa w 16. stuleciu

